

ственное существенное различие между среднеднепровской культурой и памятниками I и II этапов культуры шнуровой керамики Прикарпатья — отсутствие на сосудах последней «паркетного» орнамента. Однако на керамике из среднеднепровских погребений с ориентировкой по оси В—З, характерной для наиболее ранних памятников Прикарпатья, упомянутая орнаментация также отсутствует. Наличие большого количества металлических изделий, найденных вместе с сосудами, украшенными «паркетным» орнаментом, позволяет считать эти погребения более поздними, чем те, которые ориентированы по оси В—З. Памятники ранних этапов Прикарпатья, вероятно, можно считать однокультурными с памятниками Среднего Поднепровья, рассматривая их как прикарпатский вариант среднеднепровской культуры. *Terminus post quem* для них дают материалы культуры воронковидных кубков, а также шаровидных амфор.

Є. В. МАХНО, І. М. ШАРАФУТДИНОВА

Могильник епохи пізньої бронзи поблизу хутора Компанійці на Дніпрі

Протягом 1960—1965 рр. експедиція ІА АН УРСР досліджувала виявлений О. В. Бодяньським могильник черняхівської культури неподалік хутора Компанійці¹. Могильник розташований в ур. Касюрівщина на піщаному підвищенні малопомітної надзапальної тераси лівого берега Дніпра, на відстані 1 км на схід від Компанійців і 8 км на південний захід від с. Григоро-Бригадирівки Кобеляцького р-ну Полтавської обл.

Підвищення позначене великим курганом. Навколо нього були слабо помітні плями і залишки насипів кількох майже зруйнованих курганів. На захід від великого кургану (насіпаного, певно, за часів ямної культури) розкопано 5200 м² і виявлено понад 460 черняхівських поховань та 20 поховань доби бронзи. З них одне — катакомбної культури — прикрите західною частиною кургану. Всі інші відносяться до часів пізньої бронзи.

Поховання пізньої бронзи розміщувалися в північно-західній частині розкопу на смузі, витягнутій з північного заходу на південний схід, шириною понад 30 і довжиною близько 70 м, загальною площею більше 2000 м². Майже в її центрі розташоване курганне поховання № 8 (26)². 16 тілопокладень розташовувалися на північний захід (1—7) та південний схід (9—17) від нього. Децю остронь в північно-східному напрямку були два поховання зі спаленням (рис. 1).

Ґрунт на розкопаній площі піскуватий. Під орним шаром залягає гумусований пісок, що на глибині 0,45—0,5 м поступово світлішає. Поховання доби пізньої бронзи залягали звичайно неглибоко — 0,4—0,7 м від поверхні і лише п'ять поховань виявлено на глибині 0,9—1,2 м.

Розкопані поховання становлять чотири групи.

I група. Це поховання з рештками кістяків та інвентарем. Поховання № 1 — 3, 5 зосереджувалися в північно-західній частині могильника доби пізньої бронзи. Поховання № 8, як уже говорилося, було центральним, а на південний схід від нього локалізувалося поховання № 14.

Поховання № 1 (187) — крайнє в південно-західній частині розкопу. Яма розмірами 1,55 × 1,35 м, глибиною 0,4 м була орієнтована з південного заходу на північний схід. Південно-східна частина її частково зруйнована,

¹ Експедицією керувала Є. В. Махно.

² Перша цифра тут і далі — номер поховання на плані, цифра в дужках — його польовий номер.

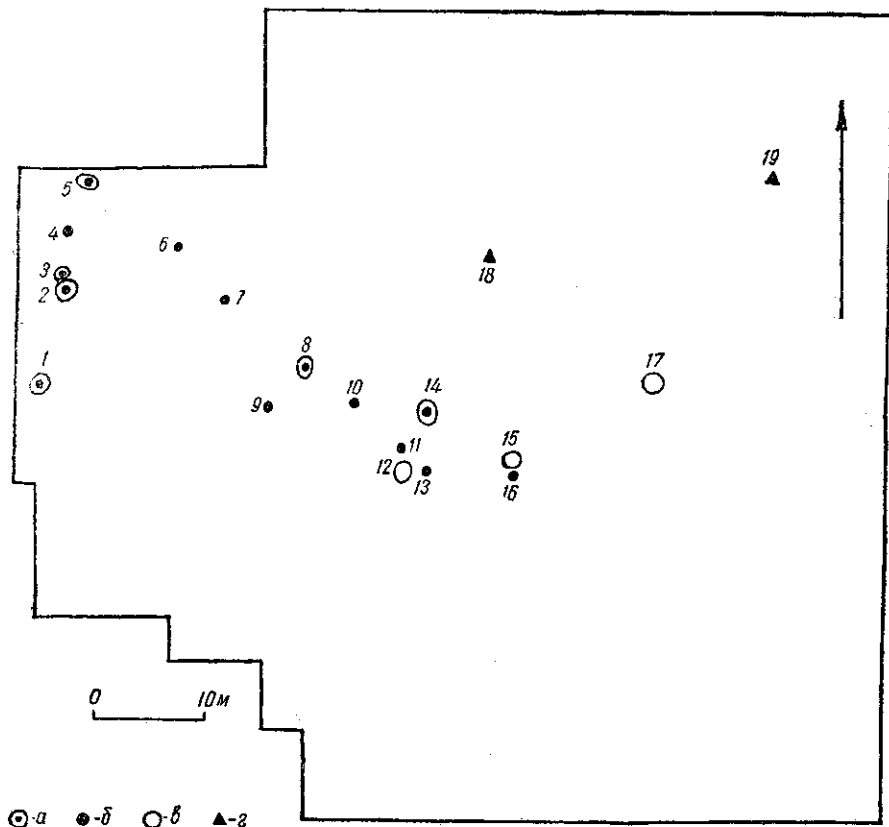

Рис. 1. Загальний план могильника епохи бронзи неподалік від хутора Компаніївці:

1—19 — поховання; а — тілопокладення з інвентарем; б — посуд без скелетів; в — безінвентарні тілопокладення; г — трупоспалення.

на дні в південно-західній трапився дуже погано збережений череп, а в північно-східній — залишки кісток ніг. Це дає змогу припустити, що покійник був покладений в скорченому положенні на правому боці, головою на південний захід. Біля черепа лежали два бронзових скроневих кільця-підвіски і роздавлений горщик.

Скроневі підвіски виготовлені з прямокутного в розрізі дроту товщиною 1,5—2 мм. Краще збережене кільце являє собою спіраль з шести витків, зовнішній кінець її обламано. Діаметр кільця 3,4 см (рис. 2, 4). Друге овальної форми не зовсім симетричне (3,3×4,5 см). Внутрішній кінець його закручено в спіраль з чотирьох витків, а п'ятий відстає від них на 1,2—1,7 см. Зовнішній край її, як і в першому кільці, обламано (рис. 2, 5).

Посудина, яку пощастило реставрувати, це тонкостінний горщик з високою циліндричною шийкою та розхиленими вінцями. Заокруглений сплющений тулуб прикрашено своєрідним орнаментом: між трьома паралельно прокресленими смугами, що утворюють злегка заокруглені кути догори вершинами, тоненькою паличкою нанесено два ряди наколів. Між вершинами кутів на переході шийки в тулуб наліплено по дві невеличкі шишечки. Висота посудини 17,5 см, діаметр вінець 13,5, тулуба — 19,5, дна — 5 см.

Поховання № 2 (200). За 6 м на північ від поховання № 1 на глибині 0,35 м було виявлено прямокутну яму розмірами 1,4 × 1,1—1,15 м, орієн-

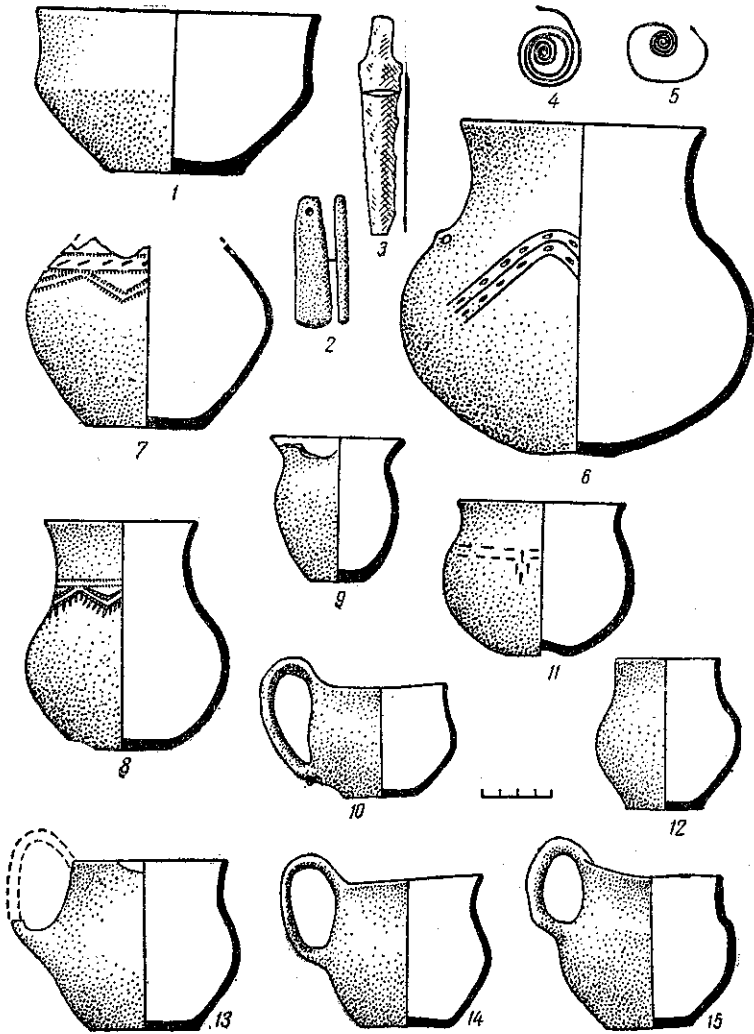

Рис. 2. Інвентар поховань:

1—3 — поховання № 8; 4—6 — поховання № 1; 7 — поховання № 2; 8—10 — поховання № 6; 11 — поховання № 3; 12, 15 — поховання № 10; 13 — поховання № 11; 14 — поховання № 16 (1, 6—15 — кераміка, 2 — камінь, 3—5 — бронза).

товану зі сходу на захід. На її дні в південній частині трапилися роздавлений череп і трубчасті кістки ніг, що лежали не в анатомічному порядку. За 0,3 м на захід від них знайдена нижня частина тонкостінного грушеподібного горщика з бокастим тулубом і плоским дном. Циліндрична шийка його була відбита. Поверхня посудини брунатного кольору, добре згладжена. Плічка орнаментовані дрібнозубчастим штампом у вигляді стрічки з двох горизонтальних смуг, між якими нанесено скісні наколи. Здвоєний гострий зигзаг, прилягаючи знизу до пояса, утворює трикутники з опущеними донизу вершинами. Висота збереженої частини 9,5 см, діаметр тулуба — 14,5, дна — 5,3 см (рис. 2,7). Біля горщика були уламки черпака з ручкою.

Поховання № 3 (200a) розміщувалося з півночі майже впритул до поховання № 2. У світлому піску позначилася витягнута зі сходу на захід овальної форми яма, що була заповнена вуглистими плямами. Її довжина 1,15 м, ширина — 0,3, глибина від сучасного рівня 0,45 м. Майже посе-

редині, ближче до південно-східного кута ями, знайдено дитячий зуб. У східній її частині збереглися уламки келиха з округлим тулубом і короткою слабо вигнутою шийкою. Денце невеличке, знизу посередині має заглиблення, якому зсередини відповідає опуклість. На плічках нанесено тонкою паличкою орнамент у вигляді двох паралельних смуг, а від них спускаються по чотири таких самих насічки, що утворюють фігуру в формі ромба. Висота посудини 8,5 см, діаметр вінець 9,5, дна — 3,5 см (рис. 2, 11).

Поховання № 5 (452). На відстані 6,5 м, в напрямку до північного сходу від поховання № 3, на глибині 0,3 м знайдено кістки ніг, біля них з південної сторони лежала роздавлена посудина. За 1,1 м на північний схід від цього скупчення виявлено гальку. Пісок під знахідками був посипаний вохрою. Можливо, що вони є залишками одного поховання.

Поховання № 8 (26). Це єдине поховання під курганом. Насип на площі могильника ледве простежувався, але під оранкою чітко проступав насичений попелом та вугіллям шар товщиною в середньому близько 15 см. Майже овальна в плані яма розмірами 2,2—2,3 × 1,2 м і глибиною 1,3 м від поверхні була витягнута з півночі на південь і мала незначний нахил на північний схід. На дні її і в засипці трапилися кілька подрібнених кісток від зруйнованого кістяка. В заповненні знайдено також бронзовий ніж та кам'яне точильце. Поховання має сліди зруйнування, очевидно культового.

В південно-західному кутку ями збереглися уламки тонкостінної гострореберчастої мисочки, повністю реставрованої. Верхня частина її майже прямовисна, ребро — по середині висоти. Нижня частина конічно звужується до плоского денця. В глині є домішки товченого кварцу. Поверхня згладжена, темно-сірого кольору. Висота мисочки 9 см, діаметр вінець 15, дна — 7,2, товщина стінок 0,4 см (рис. 2, 1). Згаданий двоелезовий ніж з ледве помітним подовжнім потовщенням на середині леца, яке звужується в напрямку до кінця. Кінець його обламаний. Колодка плоска, широка. Довжина ножа 11,8 см, ширина біля колодки 2,3, довжина останньої 2, ширина — 1,4 см (рис. 2, 3). Точильце сланцеве, з добре згладженою поверхнею, підпрямокутної форми. Розміри його 7,2 × 1,1—2 × 0,8 см. На звуженому кінці просвердлено отвір діаметром 0,4 см для прив'язування (рис. 2, 2).

Поховання № 14 (12). За 10 м на південний схід від поховання № 8, на глибині 0,6—0,7 м трапилися плечові кістки і череп, повернутий потилицею до півночі. В південному напрямку від нього, на відстані 0,25 м, стояв невеликий тюльпаноподібний горщечок видовжених пропорцій, що мав злегка відігнуті віncia, опуклий тулуб і плоске дно. Поверхня темно-сіра з брунатними плямами, добре згладжена з обох боків. В глині наявна рослинна домішка. Висота горщика 15 см, діаметр вінець 10, тулуба — 11,5, дна — 6 см (рис. 3, 4).

II група. Сюди входять поховання, де залишки кістяків не виявлені. Вони утворюють ряд і тягнуться ланцюжком від крайнього північно-східного кута розкопу на південний схід.

Поховання № 4 (212). За 3 м на північ від поховання № 3 виявлено несиметричну, овальної форми яму (1,2 × 1 м), глибиною 0,58 м від сучасної поверхні, витягнуту з північного заходу на південний схід. У знайденого на її дні невеликий горщик були злегка відігнуті віncia і трохи звужена шийка, що повільно переходила в слабоопуклий тулуб. Дно порівняно широке, стійке; на плічках ряд невеликих заглибин, зроблених паличкою, утворює стрічку з двома спущеними донизу кінцями. Висота посудини 8,8 см, діаметр вінець — 8, дна — 5,7 см (рис. 3, 3).

Поховання № 6 (183) розташоване на відстані 8,5 м на південний схід від № 4. Овальної форми яма розмірами 0,9 × 0,6, глибиною 0,5 м витягнута зі сходу на захід. Біля східної стінки збереглися три ліпні посудини. Одна посудина мала циліндричну, трохи розширену догори шийку та опуклий тулуб і плоске дно. На місці переходу шийки в плічко зубчастим штампом

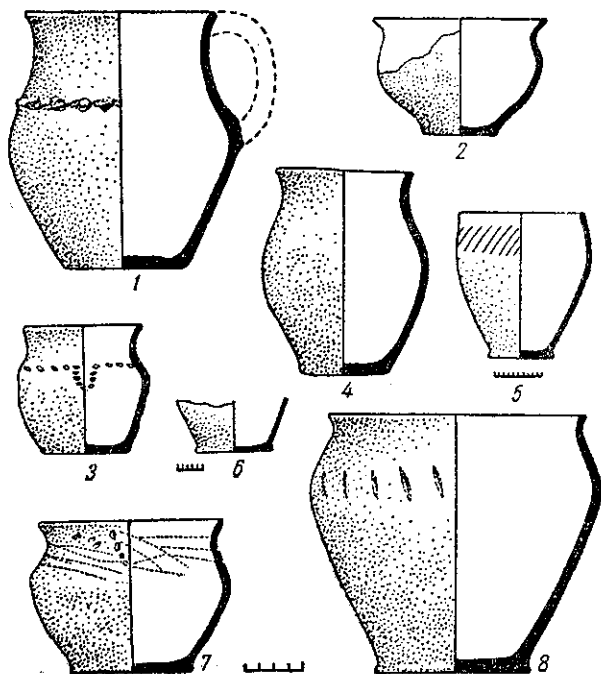

Рис. 3. Посуд з поховань:

1 — поховання № 9; 2 — поховання № 13; 3 — поховання № 4;
4 — поховання № 14; 5 — поховання № 6; 6, 7 — поховання
№ 18; 8 — поховання № 19.

нанесений орнамент: дві горизонтальні смуги і спущені від них трикутники вершиною донизу. Із зовнішньої сторони їх оточують насічки у вигляді бахроми. Поверхня посудини ззовні підлощена, світло-брунатна, на зламі двоколірна — коричнева і чорна. Глина добре відмудлена, з домішкою дрібного піску. Висота посудини 13 см, діаметр вінець 8, тулуба — 11, дна — 4,5 см (рис. 2, 8).

Друга посудина — черпачок з майже прямою шийкою, слабо заокругленим тулубом і невеликим плоским денцем. Ручка петельчаста, верхній край її піднімається над вінцями, нижній прикріплений до придонної частини. Висота 6 см, діаметр вінець 7, дна — 3,5, товщина стінки 0,3 см (рис. 2, 10). Третя знахідка — невеликий горщик з конічно розімкнутими вінцями, плавно заокругленим, майже яйцевидної форми тулубом та плоским дном. Воно має діаметр 3 см, майже вдвічі менший за вінця (7,4 см). Висота 7,5, товщина стінок 0,8 см. Поверхня горбкувата (рис. 2, 9).

Поховання № 7 (144). Виявлено на відстані 4,3 м на південний схід від поховання № 6. Неправильна овальної форми яма розмірами 1,47 × 1,25 м з коритоподібним дном, орієнтована зі сходу на захід, була заповнена світлим піском. У південній частині на глибині 0,7 м від сучасної поверхні лежав роздавлений великий горщик форми банки, з плавно розширеним догори бочком і звуженими вінцями, краї яких були навскіс зрізані до середини горщика. Дно плоске, з незначною закраїнкою. Поверхня ясно-брунатного кольору, смугаста від згладжування ззовні. Під вінцями розміщений ряд косих паралельних насічок, нанесених зверху вниз з нахилом вліво. Висота 29 см, діаметр вінець 25—27, дна — 13 см (рис. 3, 5).

Умовно до цієї групи відносимо знахідки посуду без виявлення поховальної ями.

Поховання № 9 (129). За 4 м на південний захід від поховання в кургані на глибині 0,7—0,75 м знайдено тюльпаноподібний горщик. Вінця

його злегка розхилені, шийка досить висока, плічка низькі. На місці переходу шийки до плічок наліплено валик, прикрашений відбитками пальця. В середній частині посудини збереглися сліди від ручки. Висота горщика 17,7 см, діаметр вінець 13, тулуба — 16, дна — 3,5 см (рис. 3, 1).

Поховання № 10 (33). На відстані 4,3 м на південний схід від поховання № 8, на глибині 0,6 м, у шарі жовтого піску виявлено дві посудини: черпачок і келих. Перший невеликого розміру з майже прямою шийкою, округлим тулубом і петельчастою ручкою, край якої піднімається над вінцями. Поверхня ясно-брунатного кольору, добре згладжена. В тісті дрібні домішки піску. Висота 8,5 см, діаметр вінець 8, дна — 4,6 (рис. 2, 15). Келих невеликий, з прямою шийкою, округлим тулубом і плоским дном. Поверхня жовто-брунатна, старанно згладжена. Висота 7,8 см, діаметр вінець 6, тулуба — 8, дна — 4 см (рис. 2, 12).

В похованні № 11 (25), за 7 м на південний схід від поховання № 10, зберігся ліпний тонкостінний черпачок з трохи розширеною догори шийкою, округлим тулубом та плоским дном. Низ петельчастої ручки прикріплена до найширшої частини черпака. Верх її та частина вінець відбиті. Поверхня жовто-брунатна, згладжена. В глині є домішки дрібного піску і залізисто-марганцевих зерен. Висота 9,5 см, діаметр вінець 8,5, тулуба — 10,5, дна — 5,5 см (рис. 2, 13).

З поховання № 13 (24), розташованого на відстані понад 2 м на південний схід від поховання № 11, походить розбита ліпна посудина, знайдена на глибині 0,3—0,4 м. Вона має вигляд невеликої мисочки з широко розхиленими вінцями, округлим тулубом і плоским, чітко позначеним дном. Поверхня жовто-червонуватого кольору, добре згладжена. В глині є домішки дрібного піску. Висота 8 см, діаметр вінець 8, бочка — 10,5, дна — 5, товщина стінок 0,4 см (рис. 3, 2).

У похованні № 16 (3а), за 7 м на схід від поховання № 13, на глибині 0,2—0,4 м знайдена половина тонкостінного черпачка з дещо відігнутими вінцями, помірно широким у середній частині тулубом і петельчастою ручкою, що піднімається над вінцями. Дно плоске, стійке, потовщене до середини. Поверхня жовто-брунатна, на зламі жовта і чорна. Висота 7,5 см, діаметр вінець 8, тулуба — 10, дна — 5,5, товщина стінок 0,3 см (рис. 2, 14).

III група. Це поховання без інвентаря. В трьох похованнях (№ 12, 15, 17), розташованих у південно-східній частині дослідженої площі могильника пізньої бронзи, виявлені залишки скорчених кістяків без будь-якого інвентаря.

Поховання № 12 (14). На відстані 2 м на південь від поховання № 11, на глибині 0,55 м виявлено череп і трубчасті кістки рук та ніг, які дають змогу визначити, що покійник лежав у скорченому положенні на правому боці, головою на північ з невеликим відхиленням на схід.

У похованні № 15 (10), за 10 м на схід від поховання № 12, на глибині 0,4 м збереглися залишки кістяка: череп повернутий правим боком до землі, тім'ям на північ, кістки зігнутих в колінах ніг, плечові кістки в пространі вздовж тіла.

Поховання № 17 (76) виявлене осторонь від основного скупчення поховань, на відстані 13 м від поховання № 15. Яма глибиною 0,7 м (контури її простежено на глибині 0,4 м) була заповнена темно-сажистим ґрунтом. В плані вона наближалася до ромба із сторонами 1,7—1,6 м, злегка витягнутого по лінії північ — південь. Залишки черепа та кістки ніг на дні ями свідчать, що покійник був покладений в скорченому положенні на правому боці, головою на північний захід. Біля голови й ніг дно посипане червоною вохрою. В засипці ями знайдено маленький уламок стінки ліпної посудини, що потрапила сюди, мабуть, випадково.

Характер безінвентарних поховань (незначна глибина, скорчене положення кістяків, як і в добре визначених похованнях цього самого могильника з інвентарем) дає підставу об'єднувати їх в одну хронологічну і культурну групу.

IV група. В північно-східній частині могильника, на деякій відстані від основного скупчення поховань доби пізньої бронзи виявлено два тілоспалення, які відрізняються за інвентарем.

Поховання № 18 (47) виявлено на відстані 18 м на північ від поховання № 15. На глибині 0,55—0,6 м знайдено невеликий ліпний горщик з кальцинованими кістками людини, прикритий нижньою частиною великого горщика. Край вінець меншого горщика злегка розхилений, тулуб заокруглений з майже непомітним ребром. Широке денце має невелику закраїнку. Плічка орнаментована візерунком з трьох-чотирьох горизонтальних смужок, нанесених зубчастим штампом. Їх перетинають подібні смужки. На перетині візерунок доповнюють шість-сім краплеподібних відбитків палички чи гребінця. Поверхня горщика брунатна з темними плямами, зсередини помітні сліди згладжування гребінцем. Висота 10,4 см, діаметр вінець 12,5, тулуба — 13, дна — 8, товщина стінок 0,7 см (рис. 3, 7).

Дно верхнього великого грубого горщика плоске із закраїнкою, стінки конічно розходяться догори. Поверхня шершава, ясно-жовтого кольору. В тісті домішки товченого граніту й слюди. Висота збереженої частини 9,5 см, діаметр денця 15 (рис. 3, 6).

Поховання № 19 (191) крайне в північно-східній частині розкопу, розташоване за 20 м на північний схід від поховання № 17 і за 25 м від поховання № 18. В округлій ямі діаметром 0,5—0,55 м, на глибині 1,15 м під товстостінним горщиком знайдено три кальциновані кістки. Вінця горщика дещо розхилені, край їх рівно зрізані, плічка високі, злегка заокруглені. Нижня частина конічна, дно досить широке, плоске з закраїнкою. Верхня частина бочка над плічками прикрашена горизонтальною смугою з масивних овальних, поставлених косо насічок (рис. 3, 8).

Отже, з 19 поховань пізньої бронзи на Компанійцівському могильнику виявлено два трупоспалення і 17 тілопокладень. Залишки кістяків наявні лише в дев'яти похованнях, шість із них супроводилися посудом.

У всіх випадках, коли збереженість кістяка давала підставу встановити позу покійника, зафіксовано, що він лежав у скорченому положенні на правому боці. Скорчене положення, переважно на лівому боці, характерне для поховань пізньої бронзи на великій території Степу та Лісостепу, включаючи різні варіанти зрубно́ї культури, а також культури Ноа.

Орієнтація похованих в Компанійцівському могильнику неоднакова: від північної до південно-західної і південної. Цим вони відрізняються від звичайних найбільш поширених поховань пізньої бронзи Північно-Західного Причорномор'я, для яких типова східна та північно-східна орієнтація.

Кремація на цій території в добу пізньої бронзи трапляється рідко, однак окремі випадки відомі. Таке поховання, зокрема, дослідив Д. І. Яворницький на р. Орелі поблизу Котовки¹. У зрубі виявлено кілька перепалених хребців і ребер людини, а також звичайний для зрубно́ї культури горщик, орнаментований трикутниками під вінцями та вертикальними рисками біля дна. Кілька тілоспалень виявив В. О. Городцов під час розкопок поблизу Ізюма. Заслугує на увагу поховання в кургані № 4 з Миколаївки, де на одному рівні трапились шість роздавлених горщиків, причому під двома були перепалені кістки². Ці знахідки нагадують поховання № 19 з Компанійців.

Окремі поховання у вигляді купки кальцинованих кісток або частково обпалених кістяків досліджені в Подніпров'ї: в районі хутора Хмельницького під Нікополем (курган № 2, поховання № 1)³; три поховання поблизу

¹ Д. І. Яворницький. Кургани у р. Орелі Екатеринославской губ.— Труды VIII АС, т. III М., 1897, стор. 329.

² В. А. Городцов. Результаты археологических исследований в Изюмском уезде Харьковской губ. 1901 г.— Труды XII АС, т. I. М., 1905, стор. 201, 274—275 305.

³ І. П. Костюченко. Могильник епохи бронзи поблизу хутора Хмельницького.— АП, IX. К., 1960, стор. 91, табл. I, 1; Н. Г. Елагина, А. Й. Шкурко.

с. Дніпрорудного у Запорізькій обл. (курган № 12, поховання № 4; курган № 18, поховання № 1 та № 5)⁴; впускне поховання зі слідами спалення виявила В. М. Корпусова в кургані № 1 (ур. Гостра Могила неподалік Скадовська)⁴. Трупоспалення досліджене також у с. Бабенковому на Херсонщині (курган № 2, поховання № 27) та Танковому (курган № 9, поховання № 2) неподалік Красноперекопська в Криму⁵. За винятком поховання з кургану № 12 поблизу Дніпрорудного, де знайдено гострорезний горщик з вірвовочним орнаментом, в усіх інших випадках супровідний посуд мав банкоподібну форму. Крім того, в похованні № 5 кургану № 18 з Дніпрорудного виявлено кістяну пряжку.

В степах на захід від Дніпра єдине трупоспалення доби пізньої бронзи було досліджено Дністро-Дунайською експедицією поблизу с. Борисівка Татарбунарського р-ну (курган № 3, поховання № 2)⁶. За kindжалом і посудом, що трапились тут, його можна включити до групи ранньосабатинівських пам'яток.

Компанійцівські тілоспалення, що супроводжувалися порівняно грубим посудом з шорсткою поверхнею та крупними домішками в тісті, так само як і поховання з гострорезним та банкоподібним горщиком з Дніпрорудного, мають аналогії серед зрубних пам'яток на Орелі та Сіверському Донці, зокрема в Миколаївці, де, крім посуду, були виявлені ранньозрубні ножі. Отже, обидва ці поховання найдавніші на могильнику пізньої бронзи. Вони відносяться до передсабатинівського часу і пов'язуються зі зрубною культурою. У зрубних пам'ятках Поволжя спалення покійників зустрічається зрідка. На думку дослідників, тут цей обряд відбуває процес проникнення андронівського населення до зрубних племен⁷. Питання, звідки обряд трупоспалення потрапляє на Сіверський Донець і Подніпров'я, потребує вивчення.

Заслугує на увагу інвентар інших поховань цього могильника. В усіх похованнях, за винятком трьох, виявлено по одній, в двох по дві і в одному три посудини. Знайдено також бронзові підвіски, дволезовий ніж та точильце з каменю. Весь наявний тут посуд можна поділити на дві групи. До першої належить конусоподібний горщик з трохи звуженими вінцями (рис. 3, 5) та слабо профільований горщик з відігнутою шийкою і порівняно високими плічками (рис. 3, 3). Вони, як і екземпляри, що походять з трупоспалень, мають крупніші домішки в тісті та шорстку поверхню.

До другої групи входять тонкостінні, добре зглажені черпачки з петельчастими ручками (рис. 2, 10, 13—15), циліндрошийний посуд (рис. 2, 6—8, 11, 12), глибокі мисочки з округлим тулубом і відігнутими вінцями (рис. 3, 2) або біконічного профілю (рис. 2, 1), невеличкі тюльпаноподібні горщики (рис. 3, 1, 4) та горщик з яйцеподібним тулубом, маленьким денцем і широкими розхиленими вінцями (рис. 2, 9). Цей посуд, ніж і скроневі кільця становлять чітко визначений комплекс, за яким тілопокладення, а отже, й могильник в цілому можна зарахувати до особливої групи поховань доби пізньої бронзи, до яких належать і безкурганні могильники, відомі, зокрема, з розвідок в Надпоріжжі (поблизу сіл Волоське, Федорівка та Ігрень).

Отчет скифской экспедиции исторического факультета МГУ, 1964.—НА ІА АН УРСР, ф. е. 4404, стор. 23 і далі.

⁴ Е. В. Черненко, В. Н. Корпусова, С. И. Круц. Курганы у с. Широкоє. — Археологические исследования на Украине в 1968 г., вып. III. К., 1971, стор. 15.

⁵ А. А. Щепинский, Е. Н. Черепанова. Северное Присырь. Симферополь, 1969, стор. 54, 89—91, рис. 31, 2, 6, 7; стор. 191, рис. 72, 8, 10.

⁶ Н. М. Шмаглей, И. Т. Черняков. Курганы степной части междуречья Дуная и Днестра.— МАСП, вып. 6, ч. 1. Одесса, 1970, стор. 54—56, 110.

⁷ К. Ф. Смирнов. О погребениях с конями и трупоожжениями. — СА, XXVII, М., 1953, стор. 218—221; Н. Я. Мерперт. Из древнейшей истории Среднего Заволжья.— МИА, № 61. М., 1958, стор. 93—99; К. Ф. Сальников. Бронзовый век Южного Зауралья.— МИА, № 21. М., 1951, стор. 109—110.

У могильнику в балці Круглик поблизу Федорівки, частково дослідженому О. В. Бодяньським 1949 р.⁸, під кам'яними закладками виявлено залишки поховань, біля яких знайдено чотири черпаки, баночку й ребристий горщик. Добре збереглося лише одне поховання, в засипаній камінням ямі виявлені кістки черепа і таза, які свідчать, що покійника було орієнтовано головою на південний захід. Біля голови стояв тонкостінний грушовидний горщик, прикрашений на плічках і по тулубу прокресленими трикутниками.

В 1951 р. обстежене зруйноване поховання між Стрільчою Скелею та Кам'яноломнею. Тут знайдено бронзові прикраси: браслет, сережку, намистину у формі спіралі та гудзики, а також роздавлений низький, з широкими вінцями келих, що мав заглиблення посередині денця, а по вичеревку був прикрашений трикутниками, нанесеними дрібнозубчастим штампом і відбитками поставленої косо палички⁹.

Неподалік від цього поховання, біля парників, О. В. Бодяньський виявив залишки п'яти зруйнованих поховань. Два з них були орієнтовані головою на південь та південний схід, а одне, розчленоване, на схід. На цьому місці зібрані цілі і розбиті черпачки, частина яких орнаментована зубчастим штампом¹⁰.

Два безкурганних могильники недалеко один від одного виявлені і на п-ві Огринь (Підкова II і III). В похованнях у ґрунтових ямах були келихи, черпачки та скроневі кільця¹¹.

Кілька поховань з подібним інвентарем в Надпоріжжі було досліджено експедицією Дніпрогесу (1927—1931 рр.). Зокрема, в ур. Гадюча Балка поблизу Привільного, в кам'яній закладці (могила № 9) виявлене скорчене поховання на правому боці, орієнтоване головою на північний захід, біля якого стояв низький келих, прикрашений прогладженими смужками (рис. 4, 4)¹².

В кургані № 35 на так званому майдані А Дніпробуду (Кічкас)¹³ під малопомітним насіпом досліджене поховання з скорченим кістяком на лівому боці, орієнтоване на схід. Ліва рука була зігнута в лікті, кисть її покладена на праву половину грудей. Кістки правої руки та ніг пошкоджені. Біля крижових кісток лежав роздавлений грушовидної форми глечик з маленьким приплюснутим денцем, що мало невелике вдавлення в центрі (рис. 4, 1). Під черепом знайдено скроневе кільце з тоненького бронзового дроту, внутрішній кінець якого закручений спіраллю в чотири рядки, а зовнішній загнутий гачком (рис. 4, 2). На правому плечі лежало друге кільце, кінці його, певно, були обламані і лише трохи заходили один за одного (рис. 4, 3).

У різних місцях могильника зібрано посуд від зруйнованих поховань, зокрема низькі келихи та високий грушовидний келих, прикрашений на тулубі прогладженими косими лініями¹⁴.

У Нижньому Подніпров'ї відомо ще кілька поховань переважно південної і південно-західної орієнтації, що супроводжувалися посудом з

⁸ О. В. Бодяньський. Розкопки Мар'ївського та Федорівського могильників у Надпоріжжі.— АП, VI. К., 1956, стор. 181—182. Матеріали Федорівського та інших могильників, досліджених О. В. Бодяньським, зберігаються у фондах ІА АН УРСР.

⁹ О. В. Бодяньський. Щоденник археологічних дослідів на Нижньому Дніпрі та Дніпрових порогах за 1961 р.— НА ІА АН УРСР, ф. е. 1433, стор. 18—19.

¹⁰ О. В. Бодяньський. Щоденник археологічних дослідів у Надпоріжжі за 1954 р.— Там же, ф. е. 2186, стор. 59—70; його ж. Короткий звіт про археологічні дослідження й відкриття в Надпоріжжі за 1954 р.— Там же, стор. 14—15.

¹¹ О. В. Бодяньський. Коротке звітання про археологічні досліді в Надпоріжжі за 1950 рік.— Там же, ф. е. 1148, стор. 14; його ж. Щоденник археологічних дослідів у Надпоріжжі за 1954 р., стор. 154—155.

¹² В. А. Грінченко. Щоденник розкопок на правому березі Дніпра від с. Кічкас до порога Вільного, 1928 р.— НА ІА АН УРСР, ВУАК/Дн. № 29, стор. 38.

¹³ П. Смолічев. Наукові дослідження території Дніпрозаводбуду 1930 р.— НА ІА АН УРСР, ВУАК/Дн. № 79а, стор. 57—58.

¹⁴ Там же, стор. 31.

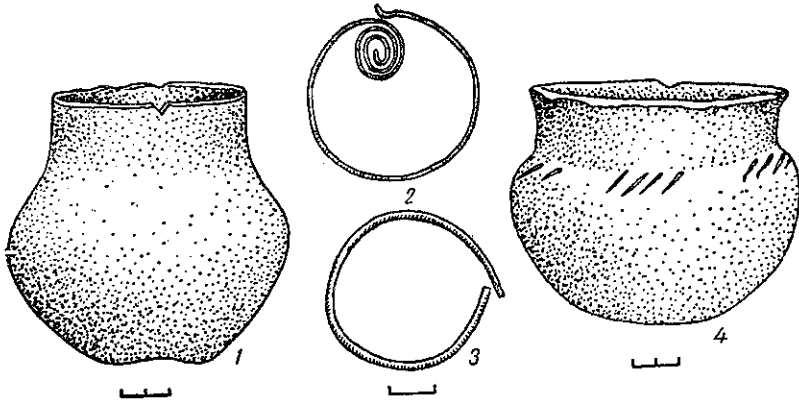

Рис. 4. Інвентар поховань:

1—3 — з кургану № 35 на майдані А Дніпробуду (за П. Смолічевим); 4 — горщик з могили № 9 в ур. Гадюча Балка поблизу с. Привілля (за В. Грінченком).

циліндричною шийкою. Це впускні поховання № 4 і 5 в кургані № 2 та основне (з кинджалом) у кургані № 6 поблизу с. Первомаївка Верхньорогачицького р-ну¹⁵.

Найбагатший інвентар виявив В. І. Гошкевич в Лук'янівці недалеко від Каховки. Від жіночого поховання, що було пошкоджене, збереглося кілька бурштинових та скляних намистин, чотири бронзові ворворки, бронзова смичкова фібула і невеличкий келих з циліндричною шийкою¹⁶. Поховання західної орієнтації з кістяками у випростаному положенні розкопані в Каланчаку на Херсонщині¹⁷.

До зазначеної групи пам'яток належить поки що єдиний повністю досліджений О. М. Лесковим безкурганний могильник у с. Широкому поблизу Скадовська¹⁸.

Аналогічні знахідки з черпачками та посудом з циліндричною шийкою трапляються і в Подністров'ї. Так, поховання, де скорчені кістяки лежать на правому боці і орієнтовані головою на південь, досліджені у с. Калфа. В одному з них знайдено келих, прикрашений канелюрами¹⁹. Очевидно, подібні поховання неподалік Паркан згадує В. І. Гошкевич (курган № 147, за шоденником І. Я. Стемпковського)²⁰.

Таким чином, Компанійцівський могильник як за обрядом, так і за інвентарем належить до малодосліджених пам'яток епохи пізньої бронзи. Керамічний інвентар його і згаданих могильників аналогічний матеріалам добре вивчених поселень Бабине IV, Зміївка, верхній шар Ушкалки — на Нижньому Подніпров'ї та маловідомих пам'яток — з балки Демської поблизу с. Дніпровське, балки Татарки близько від с. Любимівка та інших місцях у Надпоріжжі²¹.

Недалеко від Компанійців, на правому березі Дніпра, на місці дослідженого Д. Я. Телегіним енеолітичного поселення Дерев'янка виявлено шар пізньої бронзи. Форма і орнаментация більшості посуду з Компаній-

¹⁵ В. А. Іллінська, Г. Т. Ковпаненко, Є. О. Петровська. Розкопки курганів епохи бронзи поблизу Первомайки. — АП, IX. К., 1960, стор. 129—138.

¹⁶ І. Фабриціус. Літопис музею «Червоні роки 1917—1927». Херсон, 1927, стор. 8—9.

¹⁷ А. А. Щепинський, Е. К. Черепанова. Северное Присивашье..., стор. 55—56.

¹⁸ А. М. Лесков. Отчет о раскопках грунтового могильника эпохи поздней бронзы у с. Широкого Херсонской обл., в 1961—1963 гг. — НА ІА АН УРСР, ф. е. 4937.

¹⁹ Г. Ф. Чеботаренко. Могильник эпохи бронзы у с. Калфа на Днестре. — КСИА, № 105. М., 1965, стор. 101—108.

²⁰ В. И. Гошкевич. Клады и древности Херсонской губернии. Херсон, 1902, стор. 115, рис. 113.

²¹ Матеріал зберігається в фондах ІА АН УРСР.

цівського могильника і Дерев'яного поселення ідентичні. Їх можна вважати і однокультурними, і синхронними. Знахідка кинджала з паралельними лезами в Дерев'яці дає змогу синхронізувати комплекс пізньої бронзи цього поселення з такими хронологічно добре визначеними комплексами, як ливарні майстерні Завадівка і Кардашинка I—II, поховання у Широкому кургані поблизу М. Лепетихи та поселення під Кишиневом²². З другого боку, знайдений в Дерев'яці кістяний псалій з трьома отворами на одній площині належить до того самого типу, що й псалій з шостої землянки в Суботові (перший етап чорноліської культури, за О. І. Тереножкіним)²³.

Про певні зв'язки мешканців Придніпров'я, які залишили могильник поблизу Компанійців, з білогрудівсько-чорноліськими племенами свідчать деякі форми посуду (біконічна мисочка, тюльпаноподібний горщик, частина черпачків), що мають аналогії в матеріалі поселень з Собківки, Андрусівки тощо²⁴.

Бронзові скроневі кільця з Компанійців, Ігрени та майдану А в Кічкасі мають аналогії як на сабатинівському поселенні, відкритому В. С. Драчуком недалеко від хутора Гай²⁵, так і в білогрудівських комплексах — в зольнику с. Собківка та могильнику поблизу с. Білий Камінь²⁶, а також у висоцькому могильнику з околиць с. Гончарівка²⁷ і на поселенні кінця бронзового — початку залізного віку поблизу Бобриці²⁸.

Все це дає підставу датувати могильник пізньої бронзи поблизу Компанійців (за винятком двох більш давніх поховань з трупоспаленням) X — початком VIII ст. до н. е. Він належить до сабатинівської групи пам'яток на пізньому етапі їх існування.

Е. В. МАХНО, И. Н. ШАРАФУТДИНОВА

Могильник эпохи поздней бронзы близ хутора Компанійцы на Днепре

Резюме

Могильник эпохи поздней бронзы, расположенный на песчаном возвышении слабо выраженной надпойменной террасы левого берега Днепра (у бывшего хутора Компанійцы Кобелякского р-на Полтавской обл.), исследован в 1960—1965 гг. экспедицией ИА АН УССР при раскопках могильника черняховской культуры.

Открыто 19 погребений, в том числе два более древних трупосожжения, которые относятся к предсабатиновскому времени и связаны со срубной культурой.

Из 17 трупоположений в шести случаях сохранились остатки скелетов и инвентарь, в трех — скелеты, а в восьми — только инвентарь. Для погребенных характерно

²² А. М. Лесков. О северопричерноморском очаге металлообработки в эпоху поздней бронзы. — Памятники эпохи бронзы Юга Европейской части СССР. К., 1967, стор. 145 і далі; В. В. Латышев. Раскопки Н. И. Веселовского в 1916 и 1917 гг. — СГАИМК, I. М., 1926, стор. 200; А. И. Мелюкова. Культура предскифского периода в лесостепной Молдавии. — МИА, № 96. М., 1961, стор. 44.

²³ А. И. Тереножкин. Предскифский период на днепровском Правобережье. К., 1961, стор. 97—99.

²⁴ С. С. Березанська. Кераміка білогрудівської культури. — Археологія, XVI. К., 1964, стор. 55—61; Є. Ф. Покровська, Є. О. Петровська. Поселення кінця епохи бронзи біля с. Велика Андрусівка. — Археологія, XIII. К., 1961, стор. 138—140.

²⁵ Д. Я. Телегин, Е. В. Махно, И. Н. Шарафутдинова. Отчет о разведках в зоне Днепродзержинского водохранилища в 1960—1961 гг. — НА ИА АН УРСР, ф. е. 3643, стор. 21—24.

²⁶ С. С. Березанська, Г. Т. Тітенко. Нові розкопки пам'яток білогрудівського типу. — Археологія, т. IX. К., 1965, стор. 125, рис. 3, 4; М. Л. Макаревич, Археологічні дослідження в с. Білий Камінь. — Трипільська культура. К., 1941, стор. 466, рис. 28.

²⁷ T. Sulimigski. Kultura wysocka. Kraków, 1931, табл. XXV, 21.

²⁸ В. М. Даниленко. Дослідження пам'яток підгірцівського та бобрицького типу на Київщині в 1950 р. — АП, VI. К., 1956, стор. 16.

скорченне положення на правому боці з нестійкою орієнтацією. Представлені в погребеннях тонкостенні кубки, черпаки, циліндроподібні посудини, бронзовий ніж, височні кільця типові для групи мало досліджених пам'яток Северо-Западного Причорномор'я кінця епохи бронзи: бескурганні могильники (Волошківське, Федорівка, Ігрень — в Надпорож'є, Широке у Скадовська) і окремих курганних і бескурганних погребень (Кичкас, Привольне, Первомаївка, Лукьянówka, Каланчак, Калфа і др.).

Сходство матеріалів цих могильників з знахідками із поселень у Змеєвці, Бабині, Дерев'яки, Кишинівці і з могилами у Завадовці, Кардашівці і інших дозволяє відносити могильник до хутора Компаніївці до групи сабатянських пам'яток на пізньому етапі і датувати його X — початком VIII вв. до н. е.

Б. Д. МИХАЙЛОВ

Поховання доби бронзи в Північному Приазов'ї

До Мелітопольського краєзнавчого музею з Приморська надійшло повідомлення, що під час земляних робіт знайдені скупчення людських кісток і уламки кераміки. В результаті обстеження цієї ділянки автор виявив поховання, що належало до знесеного кургану. Курган розташовувався на південному виїзді з Приморська до Нового Берега, майже біля самого Азовського моря, на другій терасі лівого корінного берега р. Обіточної.

При розчищенні поховання відкрито підпрямокутну яму з заокругленими кутами, заглиблену в материк на 140 см. Розміри її 180 × 93 см. В ґрунтовій ямі був кістяк дорослого чоловіка — випростаний, орієнтований головою на північний захід, з ногами, злегка скорченими, і руками, витягнутими вздовж тулуба. На рівні плечей справа від похованого стояв глиняний ліпний, поганого випалу горщик з крученою ручкою, короткими вінцями і округлим тулубом, що переходить у загострене дно (рис. 1, 4). Вінця і більша частина ручки прикрашені шнуровим орнаментом — «ялинкою». Найближчу аналогію ця посудина щодо орнаменту знаходить у комплексах північнокавказької культури, а також Приазов'я і Придніпров'я¹.

Нижче горщика, на рівні тазової частини кістяка трапилася грушевидної форми булава з нефриту (рис. 1, 3). Її ширина по тулубу 70 мм, висота 50, діаметр отвору 18 мм. Булава належить до другого типу, за класифікацією Т. Б. Попової². Ареал подібних знахідок великий. Так, вони були виявлені в неолітичних могильниках — Маріупольському, Микільському, а також у похованнях катакомбного часу Північного Приазов'я — на р. Молочній і поблизу с. Миколаївка на Дніпрі³.

На кістках таза похованого лежав мідний ніж, що мав трикутну форму і довгий держак (рис. 1, 1), типовий для ямно-катакомбної доби⁴.

Дуже цікавою знахідкою, але не остаточно визначеною є дерев'яна

¹ В. И. Марковин. Культура племен Северного Кавказа в эпоху бронзы. — МИА, № 93. М., 1960, стор. 68, рис. 29, 1; Т. Б. Попова. Племена катакомбной культуры. М., 1955, стор. 66, рис. 14; О. Ф. Лагодовська, О. Г. Шапошников а, М. Л. Макаревич. Михайлівське поселення. К., 1962, стор. 86, табл. VII, 7.

² Т. Б. Попова. Вказ. праця, стор. 168.

³ М. Макаренко. Маріупольський могильник. К., 1933, стор. 29—34; Д. Я. Телегин. Никольський могильник епохи неоліта — міді в Надпорож'є. — КСИА, вып. XI. К., 1961, стор. 23, рис. 3, 3; К. Ф. Смирнов. Кургани біля м. Великого Токмака. — АП, т. VIII. К., стор. 172, мал. 127, 3—4; Каталог коллекций А. П. Поля в Екатеринославе, вып. 1, 1893, стор. 25, табл. II, рис. 375.

⁴ С. С. Березанська. Бронзовий вік на Україні. К., 1964, стор. 54—63, рис. 19—20.